

у трагичара таквих епитета заправо и нема. То је схватање заступао и Milman Parry. Како Leif Bergson овим својим радом у новој области наставља она испитивања која је за хомерске епове извршио Milman Parry у својој тези *L'épithète traditionnelle dans Homère* (Париз 1928), његовим теориским разматрањима нарочито даје печат расправљање са овим претходником. Писац с једне стране побија и одбацује схватање да се права *epitheta ornantia* у трагедији уопште не могу наћи, а са друге доноси и извесне модификације Parry-ева тумачена хомерске употребе тих епитета. Ово је залажење у област епа сасвим разумљиво и оправдано, будући да је еп место настанка и извор и за *epitheton ornans* какав се налази у трагичара и да само поређење с техником епског песника може да пружи податке о особености употребе ових епитета у трагедији. За такво се поређење ваљало прво расправити с тезама претходника.

Када L. Bergson сматра Parry-ево учење (по коме се стални епитети у хомерском епу употребљавају увек и искључиво према њиховој метричкој вредности, а никако и никада према смислу, па према томе претстављају увек само *epitheta ornantia*) одвише уским и једностраним, он то свакако чини с довољно разлога, мада се његове допуне и исправке односе уствари на прилично ограничен број случајева (в. стр. 43). Даље, он дели епитета у три категорије (стр. 17): такве који су неопходни за размивање текста (*épithète déterminative*), такве који су додуше излишни, али ипак истичу извесну нијансу оправдану самим контекстом, те не служе само као украс (*épithète qualificative* или *affective*), и, најзад, такве „који немају апсолутно никакве везе с контекстом“ (*épithète ornementale*). За последња епитета даје он ову дефиницију: *Un épitheton ornans est un adjectif qui n'ajoute au contenu d'une proposition aucune détermination intellectuelle, un adjectif dont la valeur affective même a disparu au point de ne plus servir soit à rendre le mot principal plus compréhensible dans le contexte, soit à éveiller un sentiment chez l'auditeur ou le lecteur, soit à contribuer à la formation d'une certaine Stimmung justifiée par le contexte* (стр. 18).

Ова теориска питања чине неопходну основу његова испитивања и имају несумњиво своју вредност. Ипак, када писац почне да врши класификацију материјала на тој основи, па даје и статистичке податке према својој подели, често дође до израза и неизбежна ограниченост статистичког метода на пољу испитивања стила. Очигледно да тај недостатак осећа и сам писац, јер он поклања још многе странице питањима метода испитивања и разликовања појединих врста епитета. Али и поред значаја који има статистика и пипаво разликовање појединих класа епитета (које је много лакше поставити но разликовати), вредност овога рада пре свега је у одређивању стилске функције епитета у епу и трагедији, па, од случаја до случаја, у појединим деловима трагедије и код појединих њених писаца, и, најзад, у великом материјалу који је прегледно изложен и приступачан захваљујући детаљном индексу.

М. Флашар, Београд.

FRITZ SCHACHERMEYR, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*. Leo Lehnen Verlag, München 1950.

Чињеница да је аутор ове опширне монографије о Посејдону историчар објашњава у многоме њен садржај. Примењујући доследно историски метод Schachermeyr је изложио нову тезу о формирању лика једног од најзначајнијих богова хеленског пантеона и настанку хеленске религије уопште, трудећи се да усклади и повеже настајање религиозних идеја и претстава са специфичностима историског развоја у егејском свету између 2000 године и Хомера.

После сажетог прегледа главних историских догађаја у Егеји непосредно пре и у току насељавања индоевропских (Schachermeyr употребљава консеквентно термин „индогермански“!) племена на тле Хеладе и прегледа општих, добро познатих чињеница у вези с Посејдоновим култом и митом у у историском

периоду (I и II поглавље), Schachermeyr у III и IV поглављу решава проблем постанка Посејдонова култа у микенском и домикенском периоду трудећи се да у истраживању допре до његових праоснова у хронолошки и географски удаљеној колевци индоевропских народа пре њихова продирања на југ и етничког раслојавања (V поглавље). VI поглавље претставља синтезу свих закључака добијених ретроспективним проучавањем у првих пет поглавља, док VII и VIII поглавље чине посебне мање студије о Пегазу и Тројанском коњу.

У Посејдонову култу и миту, документованом Хомеровом поезијом и споменицима хеленске културе, Schachermeyr је открио значајне локалне разлике. Полазећи од њих он је покушао да изврши раслојавање Посејдонове религије да би открио у њој хронолошки издвојене фазе формирања. Тако би се у историји Посејдонова култа и мита могле да издвоје три основне фазе које се срећно везују с три хронолошки издвојена периода у историји формирања хеленског народа и културе.

Првој фази која се везује за време пре 1900 г., тј. доба пре продирања индоевропских народа у Егеју, припада предисторија Посејдонове религије, њен примарни праиндоевропски основни облик („Einheitsstufe“), када су формиране прве магловите претставе у вези с коњем и основне асоцијације коњ—вода—свет мртвих, коњ—олуја—душе умрлих. У другој фази везаној за продирање индоевропских народа у Хеладу и формирање средње хеладске и микенске културе између 1900 и 1200 г., настаје сажимање индоевропских претстава с егејско-медитеранским религиозним претставама тако да настаје једна синкретистичка религија („Mischreligion“) у којој Schachermeyr разликује два ступања. Први религиозни ступањ образован у средњохеладском периоду (1900—1570) везивањем праиндоевропског нуминозног коња с егејском мајком—богињом има буколиски, аграрно-хтонски карактер. Као резултат тог везивања настао је Посејдон *Hippos*, супруг богиње Да-Деметре, велико божанство подземних вода, извора, вегетације и мртвих. Каснији религиозни ступањ уобличен у микенском периоду између 1570 и 1200 г. под утицајем ритерске аристократије повезао је Посејдона чврсто с борним колима, тако да он постаје антропоморфно божанство Посејдон *Hippios*, које се вози на колима с коњском запрегом. Истовремено се његов првобитни аграрно-хтонски карактер заборавља, а у областима око Сардонинског залива Посејдон се повезује с морем. Најзад, трећа значајна фаза у формирању Посејдонове религије означена је великом катастрофом микенског света и продирањем Дораца у Хеладу после 1200 г. Између 1200 и 700 г. Посејдонова религија добија свој коначни облик. Ахајци прелазе на острва и у Јонију где Посејдон под новим околностима постаје бог мора, добија уместо муње трозубац и Амфитриту за жену, док у Хеладистарије форме Посејдонова култа остају као изоловане усамљене оазе у Аркадији, Атици и донекле у Беотији и Тесалији. У осталим областима насељеним Дорцима Посејдонова религија се „рационалише“; Посејдон постаје бог-коњаник губећи стару везу с великом богињом земље.

Чини се да је ова духовита конструкција, и поред мајсторског излагања повезивањем археолошке грађе с историском и изванредног смисла за синтезу, бар у извесним детаљима натегнута, често и неприхватљива. Поузданост којом Schachermeyr излаже материјал из далеке индоевропске прошлости, европске праисторије и егејске културе између 1900 и 1200 г., може да импонује, али у исто време побуђује сумњу у поузданост конструкције засноване на магловитим хипотезама везаним за историју Европе и Азије IV-ог и III-ег миленија. С друге стране Schachermeyr везује поједине фазе Посејдонове религије готово искључиво за историске промене, не налазећи им готово нигде потврде у археолошком материјалу који би требао да их прати и илуструје. У неким случајевима познати археолошки материјал демантује поједине Schachermeyr-ове закључке. То се јасно осећа у његовој централној тези о претварању нуминозног праиндоевропског коња у Посејдона *Hippos*-а и *Hippios*-а под утицајем велике егејске богиње Да-Деметре. Управо Schachermeyr индоевропску одбојност ка конкретним религиозним претставама („Bilderfeindlichkeit“) супротставља егејском антропоморфном конкретизму под чијим су тек непосредним утицајем апстрактне религиозне асоцијације везане за коња претворене у једно антропоморфно божанство с коњем, тј. у Посејдона. Антропоморфне

претставе велике богиње плодности посведочене су у Егеји по мишљењу Schachermeyr-а још у неолитским статуетама са Крита и из Тесалије, али су такође познате и у бандкерамичким културама средње и југоисточне Европе пре продирања индоевропљана у ове области и Егеју. Ако је антропоморфно женско божанство из егејско-медитеранског круга било познато још у III-ем миленију у средњој и југоисточној Европи, зашто се онда формирање Посејдонова лика догодило баш на тлу Хеладе, а не и у другим деловима Европе који су пре или истовремено кад и Хелада били захваћени Индоевропљанима. Усто, археолошки материјал, нарочито култни објекти откривени у југоисточној Европи од најстаријих бандкерамичких култура па до римских освајања, негирају Schachermeyr-ову тврдњу о индоевропској нетрпељивости према конкретнијим религиозним претставама, која му је била тако потребна да објасни непостојање споменика који би потврђивали обожавање и култ бога-коња, како у праиндоевропској постојбини, тако и касније у Европи и Егеји. Недостатак археолошких споменика у вези с мушким божанством с коњем у средње и позно хеладској култури истовремено је и најкрупнији аргуменат против целе Schachermeyr-ове конструкције о постанку Посејдонова култа и мита.

Може се замерити Schachermeyr-у и прецењивање значаја и улоге коња у средњохеладском периоду. Чини се да је појава коња у целом егејском свету схваћена пре као крупна револуција у политичко-економском и друштвеном смислу него ли у религиозном. Што се тиче периода микенске културе, ту је већ формирана идеја о божанским коњима, али археолошки материјал из овог времена даје могућност за једну другојачију интерпретацију генетске линије Посејдонове религије од оне коју предлаже Schachermeyr. Док не постоји ниједан споменик који би се везивао непосредно за Schachermeyr-ова замишљеног Посејдона *Hippios*-а (претставе коња на микенским стелама су потпуно секуларизирани), извесан број споменика показује да је у Хеладии и на источном Медитерану постојала у то време једна богиња на коњу. *Doro Levi* је публикувао у *Studies presented to D. M. Robinson* (I, 1951, 108—125, pl. 4 а-б) две микенске теракоте од којих једна претставља женску фигуру на коњу — *Dea micenea a cavallo*. То није усамљен изузетак у медитеранском свету. Један рељеф на стели из *Bir el-kanaisa* (око 1350 г.) приказује оружану богињу Аситу на коњу која је позната и са два друга истовремена споменика нађена у Теби (v. H. Gressman, *Altorientalische Bilder zum alten Testament*, 1927, сл. 273, 274). Богиња на коњу позната је и с рељефа из Баликесири (*Hellenica*, 10, 1955, 115). Овај материјал потпуно демантује Schachermeyr-ову тврдњу да је жахање било готово непознато у Егеји пре 1200 г., па да су према томе и идеју о богу коњанику могли да донесу и створе тек Дорци. С друге стране, уместо слике бога-коња — Посејдона *Hippios*-а — какву предлаже Schachermeyr за период пре 1200 г., археолошки материјал посведочава само егзистенцију оружане богиње на коњу. Ако се зна да је Атина микенско божанство и да је она и касније у култу и миту као Атина *Chalinitis* или *Hippiia* везана за коња (v. N. Yalouris, *Athena als Herrin der Pferde*, 1950), онда се може претпоставити да је *Dea micenea a cavallo* сама Атина чије су извесне функције у време дорске сеобе, пренесене, на Посејдона кога тек после 1200 г. срећемо на споменицима поред коња или на њему.

Други важан аргуменат на коме Schachermeyr заснива своју тезу — локалне разлике у Посејдоновој култу и миту — може такође да добије другојачију интерпретацију. Чињеница да се Посејдон у Аркадији јавља у коњском облику у вези с Деметром Меланином као бог извора и вегетације, док се, на пример, у Спарти и Арголиди јавља с другим функцијама или у Јонији као бог мора, не мора се објаснити изолованашћу Аркадије у току дорске инвазије, односно новим схватањима дорских племена, већ пре као резултат разлика у пејзажу и живота људи у њему. Аркадија је одувек била дивља земља, пуна хладних извора, пећина и бујне вегетације и зато идеално место за један *hieros gamos* и причу о коњу и црној Деметри. Schachermeyr је превидео да су економика и природа тла једне области одређивали Посејдонов карактер и да су отуда разлике између аркадског, спартанског или аргивског култа и мита морале да постоје од самог почетка Посејдонове религије.

Посебан проблем претставља питање о прастарим индоевропским веровањима у вези с коњем и асоцијацијама коњ—вода—ветар—мртви. Грађа коју Schachermeyr износи из религије Трачана, Илира, Германа итд., сасвим је позног датума, тако да није јасно да ли је то само можда рефлекс једне сложеније медитеранске религије у примитивнијој варварској средини. Schachermeyr такође не спомиње да је коњ био веома рано познат и неиндоевропским народима, да су коњаници познати још у IV-ом миленију у Суси, као и улогу Мале Азије, нарочито Троаде у одгајивању коња. Schachermeyr је заборавио мит о Хераклову походу на Троју, на Лаомедонтове божанске коње, удео Посејдона у изградњи тројанских бедема, као и на каснију улогу коња у Тројанском рату. С друге стране, основне религиозне идеје у вези с коњем, нарочито веза коњ—вода—мртви, спадају у ред елементарних симбола наше свести и нису ограничене на поједине групе народа. Тог основног материјала било је увек, на сваком месту и код свих народа. Довољно је само сетити се везе између коња и божанстава воде у кинеско-јапанском кругу легенди и митова (v. E. Ishida, *The Kappa Legend, Folklore Studies 9, 1950 ssq.*). Зашто су баш у Хелади те основне идеје прерасле у слику Посејдона *Ἥριος-а* — на то нам питање Schachermeyr-ова књига не пружа одговор који задовољава.

Иако се Schachermeyr-ова теза не може у целости прихватити, нарочито инсинуација у наслову да је на сличан начин формиран хеленски пантеон и религиозност уопште; богат материјал сакупљен у овој књизи, смеле хипотезе и духовите асоцијације уврштају ово Schachermeyr-ово дело у ред оних корисних остварења која потстичу на размишљање.

Д. Срејковић, Београд.

DR. CHARLES SELTMAN, *A Book of Greek Coins*. London, Penguin book, 1952, p. 31, tabl. 48.

У овој маленој књижици јасним и непосредним стилем и са доста примера изнео је укратко д-р Charles Seltman, историју хеленског ковања новца. Обухватио је период од седмог века пре н. е. т. ј. од прве појаве новца, па до доба хеленизма.

Овај временски период од око четири стотине година поделио је на четири дела ослањајући се при томе на важна историска и економска збивања која су доносила новине како у начину и квалитету ковања новца, тако и у уметничком претстављању на њима.

У првом одељку, у низу од 46 примерака говори се о новцу који је настао од 700 до 500-е године пре н. е. Прве новчане златне и сребрне серије лидских, јонских и персиских владара или градова, које су за аверс на новцу узимали свој заштитни знак—обично животињу—имале су неправилан облик и удубљени реверс као што се то јасно види на првих дванаест приложених слика. Стари новац Егине, Арга, Пароса, Коринта и Атине, у периоду од око 660-е до 530-е пре н. е., за реверс је имао амблем града-животињу, какав суд или оружани знак моћних олигархских породица. На реверсу је још увек био удубљен жиг у облику розете или свастике.

Најстарији сребрни новац Македоније и Тракије од око 550-е до 520-е пре н. е. одликује се живљом композицијом и групним претстављањем људи и животиња.

У овом периоду настају серије чувених атинских драхми из времена Писистрата, са богињом Атином на аверсу и совом на реверсу. То је први пут у историји ковања новца да је обрађен и аверс и реверс пуним отиском.

За најстарије сребрно ковање новца у Великој Хелади и Сицилији, које је, разумљиво, било под хеленским утицајем, Селтман је изабрао дванаест лепих примерака да то илуструје за период од 530-е до 490-е пре н. е. Аверс носи претставу каквог божанства или симбол града, а реверс је негатив претставе на аверсу.

Кратак временски период је обухваћен у другом одељку од 500 до 430-е пре н. е. У овом периоду новац свих хеленских градова кује се мање или више под атичким утицајем.

У Сиракуси непознати уметник чије име почиње са „Ар. . .“ реже калуп за леп новац од десет драхми на чијем је аверсу бига с лавом и Нике (у знак